

Verkstedarbeiderne i NSB var en gruppe i særstilling blant statens arbeidere, da de hadde vært medlemmer av Statsbanenes pensjonskasse siden etableringen i 1884.
Foto: Ukjent / Arbeiderbladet / Arbark

Pensjonstrygden for statens arbeidere blir til (1917–1951)

The act on occupational pension benefits for state workers is created

Harald Espeli

Dr.agric., Forsker 1, Institutt for rettsvitenskap og styring, Handelshøyskolen BI

Harald.Espeli@bi.no

Sammendrag

I 1950 vedtok Stortinget loven om pensjonstrygd for statens arbeidere med virkning fra 1951. Dermed fikk statens time- eller akkordlønne arbeidere – som ikke arbeidet i militærbedriftene, Sølvverket på Kongsberg eller i NSBs verksteddrift – for første gang en rettighetsbasert tjenstepensjon. Pensjonstrygden omfattet først og fremst bygg- og anleggsarbeidere i samferdselsetatene, men også rengjøringspersonalet i NSB og snart også arbeiderne i militærbedriftene. Statsarbeidere eller deres etterlatte behøvde ikke lenger søke Stortinget om en slags individuell gavepensjon. Arbeidsmandsforbundet, som fra 1930-tallet organiserte flesteparten av statens time- eller akkordlønnede arbeidere utenom militærbedriftene, var den fremste pådriveren bak det som ble pensjonstrygden. Omkring 1920 hadde det da politisk langt mer radikale Arbeidsmandsforbundet avvist å forhandle om en tjenstepensjonsordning for anleggsarbeiderne fordi ordningen ville kreve tre måneders oppsigelse. Det var i strid med fagopposisjonens ønske om å kunne aksjonere på kort varsel om man fant det nødvendig. Denne artikkelen ser nærmere på bakgrunnen for etableringen av denne særskilte pensjonsordningen for statens time- eller akkordlønne arbeidere. Pensjonstrygden skilte seg på viktige punkter vesentlig fra pensjonsordningen for statens tjenestemenn fra 1917. Ytelsene var lavere og rettighetene dårligere.

Nøkkelord

Arbeidere, staten, tjenstepensjon, Norge 1917–1951

Abstract

In 1950, the Storting passed the Act on pension benefits for state workers with effect from 1951. Thus, the state's workers who were paid hourly or by piecework and who did not work in the military companies, the Silver Works at Kongsberg or in the state railways' workshops received a rights-based occupational pension for the first time. The pension scheme primarily included construction workers in the transport agencies, but also the cleaning staff in the state railways and soon also the workers in the military companies. Government workers or their surviving relatives no longer needed to apply to the Stortinget for a kind of individual gift pension. The Norwegian Union of General Workers, which from the 1930s organized most of the state's hourly or piecework wage workers outside the military companies, was the foremost driver of what became the pension scheme. Around 1920, the politically far more radical Union of General Workers had refused to negotiate an occupational pension scheme for construction workers because it would require three months' notice. This was contrary to the aim of the Fagopposisjonen to be able to go on strike at short notice if it was deemed necessary. This article looks more closely at the background for the establishment of this special pension scheme for state workers. The pension benefits were significantly different from the pension scheme for state civil servants from 1917 on important points. The benefits were lower and the pensions entitlements poorer.

Keywords

State workers, occupational pensions, pension entitlements, Norway 1917–1951

Våren 1950 vedtok Stortinget loven om pensjonstrygd for statens arbeidere med virkning fra 1951.¹ Dermed fikk statens time- og/eller akkordlønnte arbeidere for første gang en rettighetsbasert tjenstepensjon. Pensjonstrygden omfattet først og fremst bygg- og anleggsarbeidere i samferdselsetatene, men også rengjøringspersonalet i NSB og snart også arbeiderne i militærbedriftene. Statsarbeidere eller deres etterlatte behøvde ikke lenger søke om det som senere ble kalt en «gavepensjon»² som i siste instans ble fastsatt av Stortinget utfra en stadig mer standardisert praksis. Den var ikke rettighetsbasert. Arbeidsmandsforbundet, som fra 1930-tallet organiserte flesteparten av statens time- eller akkordlønnede arbeidere utenom militærbedriftene, var fra da av den fremste pådriveren bak det som ble pensjonstrygden.

Denne artikkelen ser nærmere på bakgrunnen for etableringen av denne særskilte pensjonsordningen for statens time- eller akkordlønnte arbeidere. De fastlønnede verkstedarbeiderne i NSB, som hadde vært medlemmer av Statsbanenes pensjonskasse siden dens etablering i 1884, forble i en pensjonspolitisk særstilling upåvirket av pensjonstrygden.³ Et viktig spørsmål er hvorfor statens arbeidere ikke ble medlemmer av Statens pensjonskasse, som ble etablert for statens tjenestemenn i 1917? I 1917 hadde Gunnar Knudsens Venstre-regjering sett for seg at arbeiderne etter hvert skulle bli medlem av Statens pensjonskasse. Den bygde på et modifisert egenpensjoneringsprinsipp, det vil si at finansieringen skulle i hovedsak baseres på en tvungen pensjonspremie på ti prosent fra de fastlønte medlemmene. Ved oppnådd aldersgrense, da tjenestemennene hadde plikt til å gå av, hadde medlemmene av Statens pensjonskasse opparbeidet seg en rettighetsbasert pensjon som for de fleste utgjorde 66 prosent av sluttlønnen med 30 års opptjeningstid. Et annet hovedspørsmål er hvorfor flesteparten av statens time- eller akkordlønnte arbeidere først fikk en rettighetsbasert tjenstepensjon fra 1951. Statens bygg- og anleggsarbeidere hadde ingen rettighetsbasert tjenstepensjon før dette tidspunktet. Hvorfor kom arbeidernes pensjonsordninger først for alvor på den politiske dagsorden etter 2. verdenskrig?

Artikkelen har en tredelt kronologi. Den første omfatter perioden frem til den endelige skrinleggingen av tanken om å inkludere timelønnte arbeidere i Statens pensjonskasse midt på 1920-tallet. Den andre fasen konsentrerer seg om andre halvdel av 1930-tallet da kravet om rettighetsbaserte pensjoner reises på ny. Den tredje perioden, etter 1945, analyserer beslutningsprosessene som resulterte i etableringen av pensjonstrygden fra 1951.

Forskningsstatus og kildegrunnlag

Pensjonsordningene for statens arbeidere i perioden frem til 1917 er behandlet i Arbeiderhistorie 2019,⁴ men perioden 1917–1951 er lite undersøkt.⁵ Etableringen av pensjonstrygden fra 1951, som var en mangeårig kampsak for Arbeidsmandsforbundet, er omtalt kort i forbundshistorien fra 1956.⁶ Etableringen av pensjonstrygden i 1950 er behandlet noe fylligere i historien om statlige tjenstepensjoner.⁷ Denne artikkelen bygger på et bredere kildegrunnlag og gir en grundigere analyse av pensjonstrygdens forhistorie.

-
1. Pensjonstrygd fanger inn ordningens kombinasjon av pensjon og trygd, der pensjon er en form for etterlønn, mens trygd er en kollektiv-/skattefinansiert yelse. Også sjømannstrygden het pensjonstrygd, jf. Ot.prp. nr.13 1948.
 2. St.meld.nr.23 1953: 40.
 3. Denne gruppen behandles ikke nærmere, se Espeli 2017: 63–70, 142–150, 244–247.
 4. Espeli 2019a.
 5. Pensjonsordningen på Marinens hovedverft før 1917 behandles i Stamsø & Fasting 1968: 343 ff., mens temaet ikke er berørt i Wang 1996 eller Myrvang 2014.
 6. Odlaug 1956: 647, 715–717.
 7. Espeli 2017: 199 ff.

Tjenestepensjonsordninger for arbeidere i privat sektor frem til 1950-tallet er knapt studert. I hvilken grad de private kollektive pensjonsordningene som vokste fra slutten av 1930-tallet og særlig under okkupasjonen, også omfattet bedriftenes arbeidere, og ikke bare funksjonærene, er ikke undersøkt. Rettighetsbaserte tjenestepensjoner var likevel utvilsomt mer utbredt blant funksjonærene enn arbeiderne og mer i bank og forsikring enn i industrien.⁸

Artikkelens hovedkilde er Stortingsforhandlingene. De inneholder også et omfattende materiale om statens behandling av individuelle pensjonssøknader frem til 1951, men disse undersøkes kun i liten grad. I løpet av mellomkrigstiden fikk disse stortingsvedtatte pensjonene et standardisert preg. I tillegg er relevante kilder fra Arbeidsmandsforbundets arkiv undersøkt.⁹

Statsarbeiderne inn i Statens pensjonskasse?

Pensjonskasseloven av 1917 innebar at Stortinget måtte gjøre et særskilt vedtak om alle stillinger, der stillingsinnehaveren skulle være medlem av pensjonskassen, skulle innlemmes. Vedtakene skjedde på grunnlag av en årlig proposisjon. Allerede i 1917 ble statsarbeidernes innlemmelse satt på dagsorden av Stortinget selv om arbeiderne knapt var omtalt i lovforarbeidene. Deres grunnleggende premisser var at pensjonskassen bare skulle omfatte fast ansatte embets- og tjenestemenn på heltid med fastlønn. Blant de sistnevnte var det også et ukjent antall som de fleste da ville karakterisert som arbeidere. Spesialkomiteen, som hadde ansvaret for behandlingen av pensjonskassesakene i 1917, mente kriteriene for innlemmelse måtte være mest mulig presise. Den mente følgende kriterier burde legges til grunn: Årslønn på minimum 600 kroner og fast ansettelse med tre måneders oppsigelse, herunder alle «faste arbeidere». I 1917 resulterte dette i innlemmelse av en del fastlønnede formenn og veiopp-synsmenn.¹⁰

I 1918 foretok regjeringen den første vurderingen av i hvilken grad arbeidere, utfra Stortingets vedtatte kriterier, skulle innlemmes i pensjonskassen. De aller fleste arbeidet i samferdselsetatene under Arbeidsdepartementet. Flertallet av disse var anleggsarbeidere i jernbanen og veivesenet. Disse arbeidet på akkord uten oppsigelsesfrist og oppfylte derfor ikke Stortingets krav. En del av anleggsarbeiderne ved jernbanen var «utenlandske statsborgere» som det var unaturlig å gi tjenestepensjon. Statens pensjonskasse og Sosialdepartementet mente jernbanens anleggsarbeidere eventuelt måtte innlemmes i Statsbanenes pensjonskasse etablert i 1884. I havnedirektoratet fantes det en del fastlønnede arbeidere som ble foreslått innlemmet. Havnedirektøren foreslo at «særlig dyktige» anleggsarbeidere med minst tre års tjenestetid kunne få fastlønn med tre måneders oppsigelse og dermed medlemskap i pensjonskassen. Regjeringen støttet dette utfra havnevesenets behov for spesialkompetanse.¹¹

Stortingets pensjonslovkomite ville gå vesentlig lenger. «Den bedste ordning ville være om statens arbeidere i almindelighet blev medlemmer av pensjonskassen.» Komiteen ba

8. Espeli & Bergh 2016: 176–178, 234–235; Ibsen 1996: 103 ff., 158 ff. Den beste offentlige informasjonen om utviklingen finnes i Fretheim 1950: 6 ff., jf. Hippe & Pedersen 1988: 65 ff.

9. Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek (AAB): ARK-1646 Norsk arbeidsmandsforbund. Følgende deler av Arbeidsmandsforbundets arkiv er undersøkt: Landsmøteprotokoller 1938–1951, forbundsstyreprotokoller herunder representantskap/landsstyre 1938–1950, beretning 1936–1950, Db 0053, samt medlemsbladet *Arbeidsmanden* 1938–1950. Sosialdepartementets arkiv er av forskningsøkonomiske grunner ikke undersøkt.

10. Indst.S,LXIV 1917: 6–7, 16–17 (sitat); ST 1917: 1627–28.

11. St.prp.nr. 149 1918: 19–20.

derfor regjeringen vurdere om arbeiderne kunne innlemmes på grunnlag av havnedirektørens modell selv om arbeiderne «ikke hadde maanedsløn». Den forutsatte at arbeiderne «bare vilde gaa ind paa en viss opsigelsestid».¹²

I 1920 kom regjeringen tilbake til saken blant annet på grunnlag av en utredning om pensjonsordningen for verkstedarbeiderne i forsvaret. Utredningen foreslo at disse skulle innlemmes i Statens pensjonskasse, men pensjonskassen avviste dette uten at det ble foretatt prinsipielle endringer i pensjonskasseloven av 1917. Pensjonskassens styre ønsket å gå bort fra «innskuddssystemet» og den tvungne medlemspremien på ti prosent blant annet fordi den var altfor administrativt kostnadskrevende. Ved alle lønnsendringer måtte både medlemspremie og pensjonsrettigheter beregnes individuelt på ny. Etter «styrets mening kan det ikke være tvilsomt, at systemet med egne innskudd bør forlates», det vil si en overgang fra et brutto- til et nettolønnsystem.¹³ I en nettolønnsordning var staten som arbeidsgiver ansvarlig for hele pensjonspremien og finansieringen av pensjonsordningen etter forsikringsfaglige prinsipper. Dette var et radikalt forslag. Det sentrale i vår sammenheng er at Pensjonskassen mente at dens løsning ville åpne for et felles tjenestepensjonssystem for alle statsansatte, også timelønte arbeidere. Denne løsningen var også foreslått i utredningen om pensjon til forsvarets timelønte verkstedarbeidere, men ble politisk umulig å realisere.¹⁴

Pensjonskassens forslag ble diskutert på en regjeringskonferanse, men Knudsen-regjeringen avviste så grunnleggende endringer. Den mente at statens time- eller akkordlønte anleggs- og verkstedarbeidere likevel kunne innlemmes i pensjonskassen, og ba pensjonskassen om råd for hvordan det kunne gjøres. Dette ledet frem til den modifiserte pensjonskasseloven av 1921 der innskuddsplikten på ti prosent ble videreført.¹⁵ Statens pensjonskasse mente dens foreslåtte 1921-lov kunne åpne for å innlemme de timelønte verkstedarbeiderne utenfor statsbanene. Pensjonskassen advarte likevel mot dette på grunn av de store administrative kostnadene slike innlemmelser ville medføre.¹⁶ De akkordlønte anleggsarbeiderne var det imidlertid utelukket å innlemme. Regjeringen og Stortinget synes å ha vært enige med pensjonskassen, men lovdebatten i 1921 dreide seg om helt andre spørsmål.¹⁷

De timelønte arbeiderne i forsvarsbedriftene ble likevel ikke innlemmet i Statens pensjonskasse i løpet av 1920-tallet. Hovedforklaringen var at den statsfinansielle situasjonen ble stadig dårligere etter konjunkturskiftet høsten 1920. Det beregnede forsikringstekniske underskuddet i Statens pensjonskasse viste seg også å være så stort at regjering og storting snart fant det nødvendig å stanse innlemmelsen av nye stillinger i pensjonskassen og utrede mulighetene for å redusere den fremtidige ytelsen.¹⁸ Arbeiderne og deres representanter synes også uinteresserte i å bli medlem av pensjonskassen. Det hadde flere forklaringer.

Etter at pensjonskasseloven ble vedtatt i 1921 utarbeidet pensjonskassen et utkast til forslag om «innlemmelse av de faste arbeidere». Det skulle fungere som «forhandlingsgrunnlag» for de aktuelle statsinstitusjoner og «arbeiderorganisasjoner» under tariffrevisjonen i 1922. Pensjonskassen la til grunn at arbeiderne måtte være fast ansatte med tre måneders oppsigelse, men den åpnet for at individuell medlemspremie kunne bortfalle til fordel for kollektiv inn-

12. Indst.S.LVIII 1918: 16; ST 1918: 2869–2870.

13. Ot.prp .nr. 39 1921: sitat 89 og 93.

14. St.prp. nr. 96 1921: 21.

15. Ot.prp. nr. 38 1921: 2–3.

16. Se også Espeli 2017: 127–135.

17. Ot.prp.nr.38 1921: særlig 3–4, 57–58, Dok. nr. 18 1921; Innst.O.VIII 1921; OT 1921: 1140–1178; LT 1921: 256–260.

18. Espeli 2017: 154 ff.

betaling fra arbeidsgiver forutsatt at lønnen ble redusert. De nye medlemmene av pensjonskassen skulle ikke bli «særbegunstiget» sammenlignet med eksisterende medlemmer.¹⁹

For Arbeidsmandsforbundet, der den radikale fagopposisjonen hadde overtatt makten i 1918, var det uaktuelt å akseptere tre måneders oppsigelse og en ytterligere lønnsreduksjon knyttet til delfinansiering av pensjonsinnskuddet i lønnsoppgjøret i 1922.²⁰ Andre fagforeninger som organiserte statsarbeidere var også avvisende til tre måneders oppsigelse og særlig forutsetningen om at kontantlønnen måtte reduseres. De berørte departementene var avvisende til innlemmelse av fast ansatte verkstedarbeidere av økonomiske grunner. På bakgrunn av arbeidernes motstand konkluderte Sosialdepartementet i 1923 med at man burde «avvente bedre tider». Statens pensjonskasse hadde beregnet kostnadene ved å innlemme de omkring 1000 arbeiderne det var snakk om til omkring seks millioner kroner. Stortinget tok konklusjonen til etterretning.²¹

Våren 1925 ble tanken om å innlemme de faste timelønte arbeiderne skrinlagt. Finansdepartementet understreket da at den statsfinansielle situasjonen gjorde det «utelukket» å innlemme disse.²²

Hærens faste arbeidere får en lav rettighetsbasert pensjon

I 1926 foreslo den spareorienterte Lykke-regjeringen (Høyre og Frisinnede Venstre) en sekundær løsning. De av hærens faste arbeidere som ikke var omfattet av pensjonsreglementet for Kongsberg Våpenfabrikk (KV), skulle fra da av omfattes av dette reglementet. Årsaken var at seks arbeidere ved Raufoss ammunisjonsfabrikker hadde nådd aldersgrensen i KVs pensjonsreglement på 68 år. De var blitt tilbudt pensjon i samsvar med KVs pensjonsreglement, men de hadde avvist dette på grunn av inntektstapet. De seks arbeiderne var omfattet av tjenestemannsloven av 1918. De kunne derfor ikke avskjediges etter oppnådd aldersgrense fordi de ikke hadde rett på pensjon slik tjenestemannsloven la til grunn. De seks arbeiderne kunne heller ikke avskjediges utfra alder eller «nedsatt arbeidsevne». De måtte derfor tilbys en rettighetsbasert pensjon for å kunne avskjediges ved oppnådd aldersgrense.

Dette var et rent spareforslag. Endringen, som var nødvendig for å kunne nedbemanne gjennom pensjonering på Raufoss og i hæren, gjaldt omkring 90 faste arbeidere med tre måneders oppsigelse omfattet av tjenestemannsloven. Forsvarsdepartementet innrømmet at KVs pensjonsreglement ga klart dårligere pensjonsvilkår enn arbeiderne på Marinens Hovedverft og på NSBs verksteder, men de anstrengte statsfinansene gjorde det umulig å likebehandle statens faste arbeidere. Stortinget hadde ingen merknader.²³

Hvilken rettighetsbasert pensjon mottok arbeiderne som var omfattet av KVs pensjonsreglement i 1926? Pensjonsreglementet fra 1913 la til grunn et pensjonsgrunnlag på 1000 kroner per år. Med maksimal opptjening (45 år) mottok de en pensjon på 600 kroner eller 60 prosent, mens enkepensjonen utgjorde 25 prosent eller 250 kroner per år. Medlemspremien, eller bøssepengene som de ble kalt, utgjorde to prosent av pensjonsgrunnlaget og skulle finansiere enkepensjonene.²⁴ Medlemmene av Statens pensjonskasse betalte ti prosent av sin regulativlønn. Dyrtiden under og etter første verdenskrig innebar at prisnivået mellom 1914 og 1920 ble nesten tredoblet, men inflasjonen ble i liten grad kompensert i arbeider-

19. St.prp. nr. 92 1922: 47; St.prp. nr. 66 1923: 12.

20. Odlaug 1956: 351 ff. og 463 ff.; Madsen 1916: særlig II-III og 20 ff.

21. St.prp. nr. 66 1923: 13. Se også Innst.S.LVII 1923; ST 1923: 3205–3213.

22. St.prp. nr. 48 1925: 6–7.

23. St.prp. nr. 1. Tillegg nr. 4 1926 sitat, B.innst.S. nr. 112 tillegg nr. 2, ST 1926: 2428.

24. I Espeli 2019a: 44 oppgis det feilaktig 40 år ikke 45 år, jf. Indst.S. nr. 244 1913.

nes pensjoner. Den eneste økningen av pensjonen fant sted i 1919 da pensjonsgrunnlag og pensjoner ble økt med 50 prosent, det vil si at alderspensjon forutsatt 45 års opptjeningstid ville utgjøre 900 kroner.²⁵ Realinntektsreduksjonen for pensjonerte arbeidere var med andre ord formidabel frem til høsten 1920, da prisene kulminerte. Frem til 1926 falt prisene slik at prisnivået da var det dobbelte av 1914. Selv om pensjonenes kjøpekraft dermed økte, var bare halvparten av prisstigningen siden 1914 kompensert i 1926.

Hvor mye bedre pensjonsvilkårene var for verkstedarbeiderne på Hovedverftet og i NSBs verksteder, er det krevende å dokumentere. NSBs pensjonskasse opererte med 30 års opptjeningstid som ga en pensjon på 66 prosent av sluttlønnen slik som i Statens pensjonskasse. Dersom NSBs verkstedarbeidere ved pensjonering hadde samme gjennomsnittlige årslønn som andre timelønte i verkstedindustrien, ville deres sluttlønn utgjøre omkring 3000 kroner eller mer. Det ville gi en pensjon på 1980 kroner eller mer med 30 års opptjeningstid.²⁶ De aller fleste verkstedarbeidere i NSB ville sannsynligvis motta en dobbelt så høy pensjon som arbeiderne kunne oppnå etter KVs pensjonsreglement. Verkstedarbeidere ved Hovedverftet kunne i 1936 oppnå en maksimal pensjon på 1429 kroner basert på en timelønn på 1,20 kroner. Ti år tidligere lå trolig pensjonen marginalt lavere.²⁷

Korn- og Vinmonopolets funksjonærer med i Statens pensjonskasse – ikke arbeiderne

Fra slutten av 1920-årene startet en dragkamp om hva slags pensjonsordning funksjonærene i statens nye forretningsvirksomheter skulle ha. Det dreide seg om Vaksdal Mølle kjøpt under første verdenskrig, Statens Kornforretning etablert i 1928 og AS Vinmonopolet etablert i 1922. Flere alternativer ble vurdert, fra en kollektiv pensjonsordning i livs- og pensjonsforsikringsselskapet Norske Folk, egne pensjonskasser for en eller flere av virksomhetene til medlemskap i Statens pensjonskasse. Virksomhetenes ledelse, som ville bevare sin selvstendighet, ønsket ikke at funksjonærene skulle bli med i Statens pensjonskasse, noe Vinmonopolets funksjonærer var enige i. Det ble likevel resultatet fordi det var politisk umulig å gi disse bedriftenes funksjonærer nye fordeler i tillegg til vesentlig høyere lønn enn sammenlignbare statsfunksjonærer.²⁸

Kjernen i bedriftsledelsenes begrunnelser for å motsette seg medlemskap i Statens pensjonskasse var at bedriftene skulle «*drives forretningsmessig*» (kursivert i kilden). Ledelsen måtte ha nødvendig handlefrihet. Dersom funksjonærene ble medlemmer av Statens pensjonskasse, fryktet bedriftene at funksjonærene ville oppfatte seg som «statsfunksjonærer» med «en ugjenkallelig rett til [...] stillingen». Det ville «ytterligere [...] vanskeliggjøre den forretningsmessige ledelse».²⁹

Regjeringen og Stortinget sluttet seg våren 1934 til pensjonskassens forslag, som blant annet innebar ti prosent medlemspremie for de tre bedriftenes funksjonærer. For Vinmonopolet var det snakk om omkring 550 funksjonærer.³⁰ En av de interessante aspektene ved

25. St.prp. nr. 8 1919: 11–12, Indst.S. nr. 254 1919. SSBs priskalkulator er brukt til å beregne prisendringene, se <https://www.ssb.no/kpi?fokus=true>

26. Beregningen bygger på en dagslønn på 11,84 kroner i 1926, Eitrheim, Klovland & Qvigstad 2007: 291, og 290 arbeidsdager. Medlemmene av NSBs pensjonskasse betalte en pensjonspremie på seks prosent av lønnen, Espeli 2017: 150.

27. Pensjonsordningskomiteen av 1934 1936: 31–32.

28. St.prp. nr. 41 1934 Bilag 2: 30.

29. St.prp. nr. 41 1934 Bilag 1 sitat 2 og 3.

30. St.prp. nr. 41 1934.

innlemmelsene var at mens alle funksjonærer i Kornforretningen og Vaksdal Mølle fikk 70 års aldersgrense, ble den 65 år for Vinmonopolets mannlige butikkfunksjonærer, det vil si 60 år for kvinnene. Det var fem år lavere aldersgrense enn lærernes. Arbeiderpartiet kritiserte at bedriftens arbeidere ikke ble inkludert i en rettighetsbasert pensjonsordning. Det var likevel først og fremst opptatt av at Vinmonopolets funksjonærer ble pålagt ti prosent pensjonstrekk fordi bedriftens ledelse alltid hadde «stilt i utsikt en pensjonsordning uten innskudd».³¹

Viktigere er likevel hvor selvfølgelig det ble oppfattet, også i Arbeiderpartiet, at Vinmonopolets funksjonærer skulle ha en rettighetsbasert pensjon, men ikke bedriftens arbeidere. Dette skyldtes ikke et tilsvarende skille i privat sektor, der var det bare et lite mindretall av funksjonærene som hadde en rettighetsbasert tjenstepensjon.³² Butikkfunksjonærene i privat sektor hadde bare rent unntaksvis tariffbaserte lønninger på denne tiden, langt mindre pensjon. Forestillingen om at funksjonærene hadde krav på en rettighetsbasert pensjon, men ikke arbeiderne, bygde på statsforvaltningen og forvaltningsbedriftene – eksklusive NSB.

Da funksjonærene ved Vaksdal Mølle og Kornforretningen ble innlemmet i Statens pensjonskasse, understreket Stortinget at den pensjonspolitiske forskjellbehandlingen var for stor. Det ba om en bedre pensjonsordning for arbeiderne i disse virksomhetene.³³ Det ble etablert en privat kollektiv pensjonsforsikring i Norske Folk for arbeiderne ved Vaksdal Mølle, som innbar en alderspensjon på 1400 kroner per år og enkepensjon på 700 kroner. En lignende pensjonsordning ble etablert for arbeiderne med Statens Kjøleanlegg og Fryseri i Ålesund etter innføringen av den behovsprøvde alderstrygden i 1937. Her var uføre- og alderspensjon på 1400 kroner for gifte menn og 900 kroner for ugifte menn og kvinner frem til 70 år. Da ble pensjonen redusert med henholdsvis 500 og 300 kroner per år for å unngå avkorting i alderstrygden. Arbeiderne med privat pensjonsforsikring fikk intet dyrtidstillegg, da dette ble innført, fra tidligere arbeidsgiver.³⁴

Forslag om en pensjonskasse for forsvarets arbeidere skrinlegges i 1937

Formerforbundet og Jern- og Metallarbeiderforbundet klagde på begynnelsen av 1930-tallet til Forsvarsdepartementet over forskjellsbehandlingen av forsvarets arbeidere sammenlignet med funksjonærene – uten resultat. I 1934 tok forbundene kontakt med Stortinget som hadde større forståelse for kravet om likebehandling. I 1934 var nesten alle arbeidere i Kongsberg Våpenfabrikk og på Hovedverftet omfattet av deres respektive pensjonsordninger, mens svært få arbeidere ved forsvarets øvrige bedrifter og verksteder var det. Stortinget ba regjeringen utrede en felles pensjonsordning for bl.a. forsvarets verkstedarbeidere.³⁵

Forsvarsdepartementet nedsatte en partssammensatt utredningskomite som avga innstilling i 1936. Komiteen foreslo en lovregulert pensjonskasse som i hovedsak bygde på pen-

31. Innst.S. nr. 82 1934: 168–169; ST 1934: 1674–1680, 1863. Se ellers St.prp. nr. 49 1934; Innst.S. nr. 101 1934.

32. Espeli 2019b.

33. St.prp. nr. 49 1934; Innst.S. nr.101 1934; ST 1934: 1862–1865.

34. Haugland 1950: 4. Jeg har ikke sjekket de detaljerte satser for avkorting eller bortfall av alderstrygden over tid. Standardlitteraturen om universelt orientert alderstrygd/-pensjon er slående uinteressert i hvor grensen for behovsprøving og avkorting slo inn, jf. Seip 1994: 146 ff.; Bjørnson & Haavet 1994: 271 ff.

35. Innst.S. nr. 63 1934; ST 1934: 1410.

sjonskasseloven av 1921 med ti prosent medlemspremie. De viktigste forskjellene var at arbeiderne først ville oppnå maksimal pensjon på 66 prosent av pensjonsgrunnlaget med 44 års opptjeningstid – mot 30 år i Statens pensjonskasse – med 65 års aldersgrense. Med 35 års opptjening ville de oppnå 60 prosent pensjon av pensjonsgrunnlaget. Pensjonsgrunnlaget ville ikke være sluttlønnen, men arbeidernes normallønn, som i 1936 utgjorde omkring 2800 kroner for menn, basert på en timelønn på 2,10 kroner, og 2100 kroner for kvinner. Dette ville være en administrativ forenkling sammenlignet med Statens pensjonskasses rent individuelle sluttlønnsprinsipp. Bare medlemmer som tjente under 75 prosent av normallønnen ville betale en lavere pensjonspremie og motta en lavere pensjon. Et mer radikalt forslag var at pensjonene skulle indeksreguleres med levekostnadsendringer. Intensjonen var at pensjonen skulle fungere som en virkelig forutsigbar etterlønn.

Da regjeringens lovforslag forelå våren 1950, betød det et framskritt for statens tarifflønte arbeidere og flere kunne nå se fram til en pensjonisttilværelse med stabil økonomi. Foto: Ukjent / Arbeiderbladet / Arbark

Forslaget omfattet 2100 arbeidere, hvorav omkring 155 kvinner, med minst 14 dagers oppsigelsesfrist og ville gi nesten alle en klart bedre pensjon enn tidligere. Den maksimale pensjonen ville bli 1848 kroner mot 1429 ved Hovedverftet og 900 kroner på Kongsberg Våpenfabrikk. «Veltjente arbeidere ved med minst 50 års tjeneste ved Kongsberg Våpenfabrikk» fikk likevel «som regel kr. 1200 i pensjon» fra statskassen som en påskjønnelse. For arbeidere som ikke hadde rettighetsbasert pensjon, og som utgjorde knapt halvparten av medlemmene i den foreslåtte pensjonskassen, bevilget Stortinget etter søknad maksimalt 500 kroner i årlig pensjon. Forslaget ville øke statens pensjonsutgifter med omkring en

million kroner per år i en tid da statens driftsutgifter utgjorde omkring 400 millioner kroner per år.³⁶ Det var med andre ord snakk om en ikke ubetydelig utgiftsøkning.

Det var ikke bare utgiftsøkningen som førte til at Nygaardsvold-regjeringen (AP) med Stortingets aksept skrinla forslaget i 1937. I begynnelsen av 1935 ble det beregnede forsikringstekniske underskuddet i Statens og NSBs pensjonskasse på omkring 700 millioner kroner offentlig kjent. Det førte til nedsettelse av et pensjonslovutvalg (Broch-utvalget) som skulle utrede løsninger på den statsfinansielle utfordringen. Regjeringen mente at forslaget til en ny pensjonsordning i forsvaret måtte utsettes i påvente av behandling av innstillingen fra Broch-utvalget som avsluttet sitt arbeid ved årsskiftet 1938-39.³⁷ Nygaardsvold-regjeringen prioriterte innføringen av den generelle, men behovsprøvde alderstrygden i 1937. Arbeidsmandsforbundets pensjonskrav på slutten av 1930-tallet møtte derfor veggen.

Arbeidsmandsforbundet blir hovedpårdriver for en pensjonsordning

Arbeidsmandsforbundet hadde en sterk medlemsvekst etter kriseforliket i 1935 som var grunnlaget for Nygaardsvold-regjeringen. Forbundets rekruttering av nye medlemmer var konsentrert om offentlig virksomhet. I løpet av 1936 fikk forbundet mer enn 50 prosent flere medlemmer (til omkring 18 200) hovedsakelig fra offentlig sektor. Veiarbeiderne organisert i Arbeidsmandsforbundet utgjorde da 9800 av totalt 24 000 veiarbeidere som arbeidet for det offentlige, mens alle de 2484 arbeiderne ved jernbaneanlegget skal ha vært medlem av forbundet. I 1937 og 1938 økte antall medlemmer til drøyt 25 000 – flertallet av disse arbeidet i offentlig sektor.³⁸

Arbeidsmandsforbundets fornyede styrke og økte ambisjoner resulterte i den største arbeidskonflikten i staten i Nygaardsvold-regjeringens tid. Løsningen på veiarbeiderkonflikten våren 1938 var frivillig voldgift, foreslått av forbundet.³⁹ Johan Nygaardsvold hadde allerede før denne konflikten vært dypt frustrert over statens kravstore ansatte som regjeringen «trues» av til «stadighet».⁴⁰

Kravet om alderspensjon for ikke-fastlønnede statsarbeidere synes først å ha blitt fremmet i NSB, der Hovedstyret våren 1937 foreslo en pensjonsordning for anleggsarbeiderne mellom 65 og 70 år overfor Arbeidsdepartementet. I likhet med Finansdepartementet ville det utsette saken i påvente av at Stortinget hadde behandlet regjeringens lovforslag om uførepensjon mellom 65 og 70 år, en form for tidligpensjon, som kunne innvilges utfra en medisinsk vurdering.⁴¹ Arbeidsmandsforbundet var meget kritisk til regjeringens uførepensjonsforslag. Uførepensjon ble oppfattet som en uverdigg ordning. Staten burde ha en egeninteresse av NSBs foreslåtte pensjonsordning fordi man da kunne erstatte «de gamle og utslitte» arbeiderne med «yngre krefter».⁴² Stortinget avviste regjeringens uførepensjonsforslag både i 1937 og 1938.⁴³

På Arbeidsmandsforbundets landsmøte høsten 1938 ble det reist betydelig kritikk mot Nygaardsvold-regjeringen. Landsmøtet vedtok at regjeringen måtte fremme forslag om en

36. Pensjonsordningskomiteen av 1934 1936: sitat 32.

37. St.meld. nr. 36 1937; Innst.S. nr. 196 1937. Se ellers Espeli 2017: 166 ff.

38. Odlaug 1956: 638-639. Medlemsstatistikken er noe forvirrende, ibid. 755 oppgis det andre tall.

39. Odlaug 1956: 643-646.

40. Berntsen 1991: 402-405, sitat 403.

41. AAB: Arbeidsmanden 1938: 58-59; Ot.prp. nr. 47 1937: særlig 2 og 6.

42. AAB: Arbeidsmanden 1938: 58-59.

43. Formelt sett ble saken utsatt, jf. Innst.O. nr. 126 1938.

pensjonsordning for statsarbeiderne, i første omgang for jernbanen. Det var tenkt som en flertrinnsraket der andre statsarbeidere raskt skulle inkluderes. Men Regjeringen fant ikke rom for noen ny pensjonsordning for statsarbeiderne før okkupasjonen.⁴⁴

Etter frigjøringen, da større lønnsforbedringer vanskelig kunne oppnås på grunn av regjeringens prisstabiliseringspolitikk, prioriterte Arbeidsmandsforbundet en pensjonsordning for statsarbeiderne høyt. Forbundet viste til at en pensjonsordning for arbeidere i statlig anleggsvirksomhet i Sverige var blitt innført under krigen. Den svenske ordningen fungerte som et forbilde for Arbeidsmandsforbundets forslag til de berørte statsetatene i februar 1946.⁴⁵ Den første henvendelsen gjaldt veiarbeiderne. Finansdepartementet, som hadde ansvaret for statens arbeidsgiverrolle, mente saken måtte utsettes i påvente av to større utredningskomiteer som avga sine innstillinger i begynnelsen av 1948.⁴⁶ Utfra medlemsbladet *Arbeidsmanden* var misnøyen med regjeringens manglende oppfølging av pensjonskravene markant i 1947: På Stortinget «sitter våre egne tillitsvalgte. Disse kan iallfall avgjøre om anleggsarbeiderne skal ha pensjon eller ikke – uten å trenge departementale embetsmenns påtegninger».⁴⁷ Frustrasjonen over regjeringen kom på ny til uttrykk under Arbeidsmandsforbundets landsmøte høsten 1948.⁴⁸ Arbeidsmandsforbundet kunne gjøre lite utover å mase på regjeringen og LOs og Arbeiderpartiets ledelse.⁴⁹

Etter at de to nevnte utredningene var avgitt i 1948, handlet imidlertid Gerhardsen-regjeringen raskt for å redusere misnøyen i Arbeidsmandsforbundet. I juni 1948 nedsatte Finansdepartementet et partssammensatt utvalg, ledet av byråsjef Finn Haugland i Statens pensjonskasse, for å utrede en pensjonsordning for statsarbeiderne. Mandatet til Haugland-utvalget la ikke klare føringer for hvordan pensjonsordningen skulle utformes. Det var likevel klart at pensjonsordningen for militærbedriftenes arbeidere var tenkt løst særskilt. Arbeidsmandsforbundets representant var sekretær Lars Bakken som lenge hadde engasjert seg i dette arbeidet. Innstillingen fra Haugland-utvalget ble avgitt ved årsskiftet 1949-50.⁵⁰

Våren 1949 ba derfor Arbeidsmandsforbundet Finansdepartementet om strakstiltak. Forbundet advarte mot at medlemmenes skuffelse over regjeringens sendrektighet i løsningen av saken kunne få konsekvenser for deres støtte til Arbeiderpartiet ved stortingsvalget høsten 1949. Det var opp til «arbeiderklassen selv å bestemme om vi fortsatt skal ha en arbeiderregjering her i landet». En varig pensjonsordning måtte vedtas i løpet av 1950.⁵¹

Kravet bidro til at regjeringen rett før Stortingets oppløsning sommeren 1949 foreslo en tilleggsbevilgning på 1,5 million kroner som ble vedtatt. Bevilgningen skulle sikre statspensjonister, som hadde en (enke-)pensjon inntil 600 kroner per år, bevilget direkte av Stortinget et særskilt tillegg på 300 kroner per år. Tillegget på 300 kroner var reelt sett et dyrtidstillegg som skulle utbetales til det ble vedtatt en varig pensjonsordning for statsarbeiderne. Sammen med de ordinære dyrtidstilleggene skulle dette også begrense forskjellsbehandlingen sammenlignet med tjenstepensjonistene i NSBs og Statens pensjonskasser.⁵²

44. Odlaug 1956: 647.

45. Odlaug 1956: 715. De svenske pensjonsordningene er omtalt i Haugland 1950: 25–27 sammen med den danske ordningen fra 1946.

46. Haugland 1950: 3; Espeli 2017: 191–193.

47. AAB: *Arbeidsmanden* 1947 nr. 1: 1–2 (sitat).

48. AAB: ARK-1646 Norsk Arbeidsmandsforbund; Landsmøteprotokoll 1948: 14–19.

49. Pensjonstrygden er ikke omtalt i LO-leder Konrad Nordahls trykte dagbøker som starter i 1950. Nordahl 1991.

50. Haugland 1950: 3 og 23. Se også AAB: *Arbeidsmanden* 1948 juni: 4; ARK-1646 Norsk Arbeidsmandsforbund; Representantskapsprotokoll 5.12.1949.

51. AAB: *Arbeidsmanden* 1949 nr. 4: 18.

52. St.prp. nr. 1 Tillegg nr. 13 og nr. 23, 1949, Tillegg til B.; Innst.S. nr. 79 1949; Innst.S. nr. 79 203 1949. Om de kompliserte dyrtidstilleggene til tjenstepensjonene, se Espeli 2017: 197–198.

For pensjonister med en opprinnelig stortingsvedtatt pensjon på 600 kroner innebar dyrtidstilleggene og det særskilte tillegget på 300 kroner en årlig pensjon på omkring 1900 kroner.⁵³

Fra Haugland-utvalgets innstilling til lovvedtak

Statsarbeiderne var en tallrik og mangeartet gruppe. Sommeren 1949 var staten arbeidsgiver for 28 167 arbeidere, hvorav 4016 sesongarbeidere, nesten alle i virksomheter under Samferdsels- og Industridepartementet, samt i Forsvarsdepartementet. Ulike rent budsjett-finansierte pensjoner vedtatt av Stortinget utgjorde i 1949 omkring 7,5 millioner fordelt på omkring 3200 arbeidere og 1200 enker.⁵⁴

Sosialdepartementet gjorde noen viktige endringer i Haugland-utvalgets forslag. Det var basert på en enkel reglementsfastet ordning med en mindre differensiert pensjonsavgift og med samme opptjeningsprinsipp for alle, antall måneder ansatt på heltid, beregnet for deltidsansatte. Sosialdepartementet mente at pensjonsordningen måtte lovfestes for å sikre hjemmel til å trekke pensjonsavgift, som ellers måtte skje på basis av tariffavtale eller individuell avtale. Pensjonstrygden skulle primært omfatte tarifflønte, men kunne også omfatte andre lønnsarbeidere. Arbeidere i «selvstendige statsforetak» som Jernverket, kunne bare inkluderes på basis av stortingsvedtak.⁵⁵

Departementet avviste også Haugland-utvalgets forslag om statsarbeiderne skulle deles i to grupper avhengig av årslønn og med tilsvarende ulik pensjon. Utvalget tenkte seg én gruppe med normal årslønn opp til 3600 kroner for arbeidere med kortere arbeidstid eller lavere avlønning enn flertallet. De ville få en maksimal pensjon på 2160 kroner. De som tjente mere, slik som «kvinnelig rengjøringspersonale med 6 timers arbeidsdag» og en årslønn på 3800 kroner kunne oppnå en maksimal pensjon på 2700 kroner. Flertallet av arbeiderne hadde i 1950 en årslønn på omkring 5000 kroner med 48 timers arbeidsuke. For begge grupper skulle det gis et ektefelle tillegg på 1/3, det vil si en maksimal pensjon på henholdsvis 2880 og 3600 kroner per år. Pensjonsavgiften for de to gruppene ville utgjøre henholdsvis 3 og 4 kroner per uke eller 10 øre per time.⁵⁶

Sosialdepartementet avviste forslaget om en todeling utfra arbeidstimer per uke og/eller lønn på grunn av faren for forskjellsbehandling mellom etater og administrative merkostnader. Dessuten ville de aller fleste statsarbeidere etter hvert ha heltidsarbeid.⁵⁷ Alle arbeidere med samme opptjeningsstid skulle med andre ord oppnå samme pensjon uavhengig av samlet årslønn eller totalt innbetalt pensjonsavgift. Dette absolutte likhetsprinsipp var en videreføring av pensjonsreglementene på Kongsberg Våpenfabrikk og Sølvverket fra 1913.⁵⁸ Statens pensjonskasse bygde derimot på sluttlønnsprinsippet.

Opptjeningsgrunnlaget i pensjonstrygden var maksimalt 360 månedsverk av 200 «ordinære arbeidstimer» eller 30 års pensjonsgivende tjenestetid som i Statens pensjonskasse. Sesongarbeid ga pensjonsrettigheter, men full opptjening var da nærmest umulig å oppnå fordi eventuell overtid ikke inngikk i pensjonsgrunnlaget. Vanlig arbeidsuke for arbeidere i 1950 var 48 timer. Statsarbeidere med kortere arbeidsuke, som mange av rengjøringskvinnene, måtte derfor arbeide vesentlig mer enn 30 år for å oppnå full opptjening. Minst 24

53. Haugland 1950: 5.

54. Haugland 1950: 25.

55. Jf. pensjonstrygdelovens § 2c.

56. Haugland 1950: 8–9 og 21.

57. Ot.prp. nr. 74 1950: 6.

58. Espeli 2019a: 44–45.

timer regulær arbeidstid per uke var påkrevd for å oppnå opptjening. Minste opptjeningstid i pensjonstrygden var 100 måneders tjenestetid, det vil si drøyt åtte år. Pensjonen utgjorde 7,5 kroner per pensjongivende måned eller maksimalt 2700 kroner per år for en enslig pensjonist. Pensjonspremien var 0,10 kroner per time, eller maksimalt 4,80 kroner per uke, som skulle trekkes ved lønnsutbetaling. Pensjonspremien utgjorde for de fleste 3-4 prosent av årslønnen mot 10 prosent av regulativlønnen i Statens pensjonskasse. Forskjellen ble begrunnet med at pensjonstrygden skulle finansiere høyere pensjoner enn de eksisterende rent budsjettfinansierte pensjonene vedtatt av Stortinget. Eller som Sosialdepartementet formulerte det: Arbeiderne hadde allerede «en avgiftsfri pensjonsordning som en ikke uten videre kan se bort fra».⁵⁹

Det fantes også andre viktige forskjeller i pensjonstrygden sammenlignet med Statens pensjonskasse fra 1949 knyttet til pensjonsrettigheter som i liten grad ble begrunnet. For det første fikk en alderspensjonist som «forsørger ektefelle» som nevnt et tillegg på 1/3 i sin pensjonstrygd. Ektefelletillegg var helt ukjent i pensjonskassen så vel som i de eldre pensjonsreglementene på Kongsberg Våpenfabrikk og Karljohansvern. En mulig forklaring er at dyrtidstilleggene under første verdenskrig og fra slutten av 1930-tallet hadde et ektefelletillegg. Sosialdepartementet opplyste at sjømannstrygden fra 1948 var forbildet for bestemmelsen, men ga ingen begrunnelse for hvorfor en enslig statsarbeider med full opptjening ikke skulle ha rett til en pensjon omkring 2/3 av sin tidligere lønn slik som i Statens pensjonskasse. Arbeideren måtte være gift for oppnå en pensjon på omkring 2/3 av tidligere lønn.⁶⁰

I høringsrunden synes ikke Arbeidsmandsforbundet å ha reagert på dette mens Jern- og Metallarbeiderforbundet fant det urimelig. En 70-årig enslig pensjonist ville ofte ha «vanskelig for å greie seg selv, men må ha hjelp ved siden av at han har utgifter til hus, lys, brenne osv. Selv om en pensjonist vil ta inn på et gamlehjem, koster det kroner 200 pr. måned eller kr. 2400 kroner pr. år. Han har da igjen kr. 300 til privat forbruk, så som lege, medisin, skatter, klær etc. Det må være klart at en enslig pensjonist umulig kan greie seg uten kommunal støtte ved siden av og at det er etter opplegget *ikke* hensikten» (kursivering i kilden).⁶¹ Enslige pensjonister med full opptjening i pensjonstrygden ville med andre ord fortsatt ofte være henvist til kommunal forsorg/fattigunderstøttelse.

Den andre forskjellen var enkepensjonen. I pensjonskassen ble den gitt uavhengig av enkens alder eller forsørgeransvar ved mannens død dersom ekteskapet var inngått før mannen var 60 år. I pensjonstrygden (§ 7) skulle enkepensjon – 60 prosent av mannens alderspensjon som i pensjonskassen – bare gis dersom enken «har omsorg for barn under 18 år med rett til pensjon» eller dersom hun var minst 55 år gammel ved mannens død. Dersom hun var yngre, fikk hun bare «en overgangstønad som svarer til 2 års» enkepensjon. Dersom enken var «arbeidsufør» og under 55 år kunne styret bevilge «hel eller delvis» enkepensjon. Sosialdepartementets forslag bygde på sjømannstrygdens bestemmelser, som det ikke fant grunn til å fravike, selv om Statens pensjonskasse mente at forslaget til Haugland-utvalget kunne føre til «urimelige» konsekvenser for enken. Sosialdepartementet mente i 1950 at det var mer naturlig at en mannlig statsfunksjonær skulle forsørge sin kone enn en statsarbeider.⁶²

En tredje og viktig økonomisk forskjell var at pensjonstrygden skulle samordnes krone mot krone «med det beløp vedkommende har rett til etter lov om alderstrygd» (§ 25), det

59. Ot.prp. nr. 74 1950: 13.

60. Ot.prp. nr. 74 1950: 16. Det klareste forbildet for ektefelletillegget var alderstrygden fra 1937 der tillegget var 50 % av alderstrygd for enslige, jf. Ot. nr. 13 1948: 24.

61. Ot.prp. nr. 74 1950: 10.

62. Ot.prp. nr. 74 1950: 7 og 12. Se også Haugland 1950: 14–15, 19.

vil si den behovsprøvde alderstrygden fra 1937. Pensjonskasselovene av 1949 åpnet riktignok for en samordning, men den var først tenkt å tre i kraft ved innføringen av en universell alderstrygd.⁶³ Samordningsbestemmelsen i pensjonstrygden var også kopiert fra sjømannstrygden fra 1948.⁶⁴ Det er slående at den parlamenteriske debatten om samordningsparagrafen ikke dreide seg om statsarbeiderpensjonistenes rettigheter, men om det var statskassen eller kommunene som skulle dra størst fordel av innsparingen som samordningen innebar.⁶⁵

Den mest grunnleggende forskjellen mellom pensjonstrygden og Statens pensjonskasse lå i pensjonsrettighetene og sikkerheten for at opptjeningen kunne dokumenteres. Alle fast ansatte tjenestemenn var med få unntak automatisk medlem av Statens pensjonskasse. Arbeidsgiver var ansvarlig for å melde inn endringer av vedkommendes lønn og andre forhold som påvirket rettighetene. Når tjenestemannen gikk av for aldersgrensen, skulle det i god tid gis melding til Statens pensjonskasse slik at vedkommende fikk utbetalt opptjent tjenestepensjon fra pensjoneringstidspunktet uten å måtte søke. Hvis tjenestemannen døde før ektefellen, fikk den gjenlevende automatisk enkepensjon etter gjeldende regler.

Pensjonstrygden hadde ingen medlemmer og intet medlemsregister som kunne dokumentere opptjeningstid. «Krav om pensjon [...] må arbeideren eller hans etterlatte selv melde til den etat arbeideren sist var tilsatt» og med de nødvendige dokumenterte opplysninger (§ 30 og 31). De statlige arbeidsgivere omfattet av arbeidstrygden ble ikke pålagt å sikre relevant dokumentasjon. Haugland-utvalget mente arbeideren eller hans etterlatte hadde et hovedansvar for å dokumentere rettighetene gjennom «framleggelse av arbeidsbok» eller lignende. Arbeidsbok hadde da lenge vært vanlig, men var langt fra obligatorisk. At statsarbeidere skulle gjemme sine arbeidsbøker eller annen relevant dokumentasjon i nærmere 50 år var både urealistisk og urimelig. Dokumentasjonskravene var spesielt krevende å imøtekomme for sesongarbeiderne og enkene, som ikke automatisk ble kjent med sine rettigheter slik som i Statens pensjonskasse. Haugland-utvalget hadde en urealistisk tro på at etatene ville ha bevart de «nødvendige administrative opplysninger» om arbeideres tjenestetid nærmere 50 år tilbake i tid.⁶⁶

Hovedforklaringen på at det ble etablert en pensjonsordning uten medlemmer og rettighetsregistrering var at det ville gi en langt billigere administrasjon enn tjenestemennenes ordning administrert av Statens pensjonskasse, som også fikk ansvaret for pensjonstrygden. Dessuten bygde sjømannstrygden på samme praksis, men der fantes det et ferskt sentralregister for sjømenn.⁶⁷ At dette kunne undergrave statsarbeidernes rettigheter, ble ikke problematisert av noen under beslutningsprosessen i 1949-50.

Dokumentasjon av rettigheter synes å ha skapt begrensede problemer under pensjonstrygdens første år – kanskje på grunn av liberal praksis.⁶⁸ Problemene knyttet til at arbeideren eller hans etterlatte måtte kreve og dokumentere sine rettigheter ble snart en realitet. For

63. Jeg ser da vekk fra pensjonskasselovens § 43 som åpnet for samordning av ytelser fra blant annet ulykkestrygden (Rikstrygdeverket).

64. Hovedbegrunnelsen i sjømannstrygden var at staten delfinansierte og garanterte trygdeordningen, Ot.prp. nr. 13 1948: særlig 27.

65. Lovforslaget var uklart på dette punkt, men Finansdepartementets intensjon var åpenbart at pensjonstrygden skulle reduseres med alderstrygden som de fleste pensjonerte statsarbeidere sannsynligvis hadde rett til. Opposisjonen mente at det var kommunene som burde få den økonomiske gevinsten som samordningen ville gi, men tapte, OT 1950: 252–254.

66. Haugland 1950: 16.

67. Jf. Ot.prp. nr. 13 1948: 38.

68. Jf. pensjonstrygdens årsmeldinger 1951–1954 i St.meld. nr. 23 1953: 39–47; St.meld. nr. 34 1954: 37–45; St.meld. nr. 18 1955: 39–46; St.meld. nr. 14 1956: 40–48.

Statens pensjonskasse som administrerte pensjonstrygden var det ofte «vanskelig å få verifisert» søkerens opplysninger, blant annet fordi etaten ikke hadde bevart relevant dokumentasjon. «Undertiden kunne det derfor være nødvendig med rene bevisvurderinger på basis av de opplysninger som kunne skaffes fra arbeidskamerater og ledere», som en av pensjonskassens ledere senere formulerte det. Mange statsarbeidere var heller ikke klar over «sine rettigheter, særlig når tjenesten var avsluttet mange år før pensjonering. Mange enker hadde ikke kjennskap til sin rett til enkepensjon i det hele tatt, slik at krav ofte kom inn lang tid etter at pensjonen skulle ha begynt å løpe.» Sannsynligvis var det et ikke ubetydelig antall rettighetshavere som aldri fremmet krav om pensjon på grunn av manglende kunnskap.⁶⁹

Pensjonstrygden operativ fra 1951

Arbeiderparti-regjeringen presset på Stortinget for å få vedtatt pensjonstrygdeloven våren 1950 med virkning fra 1951.⁷⁰ Loven var politisk viktig for fagbevegelsen og partiets kjernevelgere. Det bidro også til romslige overgangsordninger.⁷¹ Aldersgrenser var ikke en del av pensjonstrygdloven. Haugland-utvalget ønsket ikke å reglements feste aldersgrensene, men å overlate det til det enkelte departement. Utvalget antok at 65 års aldersgrense ville omfattet flertallet, men med mulighet for fem år mindre eller tre år mer. Regjeringen vedtok i 1951 en hovedaldersgrense på 68 år for menn og 65 år for kvinner. Kjønnsdifferensieringen av aldersgrensen var mindre enn for tjenestemenn, der kvinner hadde fem år lavere aldersgrense enn menn – 65 versus 70 år – frem til 1956 da aldersgrensen for kvinner ble økt til mannens aldersgrense.⁷² I tillegg ble det åpnet adgang til å fratruke med pensjon tre år før aldersgrensen for de fleste vei- og anleggsarbeidere. De utgjorde i 1951 flertallet av pensjonstrygdens mottakere.⁷³ Dette var det nærmeste pensjonstrygden kom 85-årsregelen i Statens pensjonskasse. Den innebar at tjenestemenn med minst 30 års opptjenings tid og der summen av opptjenings tid og alder utgjorde minst 85 år kunne gå av med full tjenestepensjon.

Pensjonstrygden ga et økonomisk løft for arbeidere med full opptjening. I budsjettåret 1949-50 fikk enslige pensjonister utbetalt 1900 kroner inklusive ulike dyrtidstillegg. Fra 1951 utgjorde pensjonstrygden 2700 kroner eller omkring halvparten av tidligere årslønn – før dyrtidstillegg – for de fleste. For de fleste enslige pensjonister, som ikke eide egen bolig eller hadde andre inntekter, ga det likevel bare mulighet for en svært beskjeden levestandard. For pensjonerte ektepar innebar imidlertid pensjonstrygden et ikke ubetydelig økonomisk løft.

Forbedringen av statsarbeidernes pensjoner førte til en svært begrenset netto merutgift for statskassen. Regjeringen hevdet at nettomerutgiften for staten ikke ville være mer en million kroner det første året stigende til ti millioner kroner etter 20 år. Det skyldtes at pensjonsavgiften ville gi en ekstra inntekt på fire millioner kroner per år og at dyrtidstillegget til pensjonene ville bortfalle. I tillegg ville det bli en innsparing på grunn av samordningen med den behovsprøvde alderstrygden.⁷⁴ I de første årene synes beregningene med hensyn til budsjettvirkningen å ha holdt stikk. Det skyldtes ikke minst effekten av samordningen, som allerede i 1952 utgjorde 5,5 millioner kroner. Knappt 10 prosent av statsarbeiderpensjonistene hadde da ikke rett til noen ytelse fra pensjonstrygden. De ble såkalte «0-pensjonister».⁷⁵

69. Orvin 1992: 90.

70. Jf. særlig OT 1950: 218–255.

71. Riksarkivet (RA): S-2508 Statens pensjonskasse: Rundskriv nr. 5 1.12.1951 Pensjonstrygden for statens arbeidere.

72. Espeli 2017: 207–208.

73. St.meld. nr. 23 1953: 44.

74. Jf. St.meld. nr. 34 1954: 37.

75. Jf. St.meld. nr. 34 1954: 37–41.

Statsarbeiderpensjonistene hadde neppe sett for seg at samordningen skulle få så store konsekvenser. Utfra proposisjonen synes ingen av høringsinstansene å ha omtalt samordningsreglene. Reglene for avkortning i den behovsprøvde alderstrygden på grunn av formue eller andre inntekter var imidlertid godt kjent blant LO-medlemmer. På LO-kongressen i 1949 var det stor misnøye med den behovsprøvde alderstrygden. Dersom arbeiderne mottok tjenstepensjon, ville det ofte innebære avkortning i alderstrygden. Det skjedde dersom friinntektene oversteg 60 prosent av full pensjon som i bykommuner oftest var 1080 kroner og i landkommuner 900 kroner for ektepar. Dette innebar at fagorganiserte i privat sektor hadde liten grunn til å arbeide for innføring av tjenstepensjon. LO-kongressen vedtok at avkortning på grunn av andre inntekter skulle bortfalle, mens avkortning utfra formue skulle videreføres.⁷⁶ Vedtaket påvirket ikke utformingen av pensjonstrygden.

Fondsbaserte pensjonskasser for militærbedriftene?

Arbeidere i «selvstendige statsforetak» kunne bare bli en del av pensjonstrygden på basis av stortingsvedtak. Fra 1952 ble arbeiderne i en rekke mer eller mindre selvstendige statsbedrifter inkludert på denne måten. Det gjaldt blant annet Vaksdal Mølle, Statens Fryseri i Ålesund og NRK.⁷⁷ Også arbeiderne i militærbedriftene ble etter hvert omfattet av pensjonstrygden selv om de var tiltenkt egne pensjonsordninger etter 1947.

Da de statlige militærbedriftene i Horten, Kongsberg og Raufoss ble juridiske personer i 1947, ble de pålagt å utforme en felles pensjonsordning for arbeidere og funksjonærer for å fungere som et forbilde for næringslivet. Saken ble utredet av en særskilt komite ledet av LOs hovedkasserer, Hans Hegg.

I 1948 vedtok LO at alle arbeidere og funksjonærer ved «de militære bedrifter og etableringer, samt ved flyplassene» skulle organiseres i Jern- og Metallarbeiderforbundet utfra industriforbundsprinsippet. Først på et senere tidspunkt skulle disse statsansatte organiseres som et særskilt forbund for «Forsvarsetatens arbeidere og funksjonærer». Dette skapte en viss debatt. Det var imidlertid ingen uenighet om at Arbeidsmandsforbundet fortsatt skulle organisere all offentlig anleggsvirksomhet.⁷⁸ LOs ambisjoner om å organisere også brede grupper av funksjonærer etter andre verdenskrig fikk slik sett en konkret oppfølging i militærbedriftene gjennom utredningen ledet av Hans Hegg. Skjebnen til denne utredningen kom likevel til å undergrave LOs ambisjoner.

Hegg-komiteen foreslo i 1949 en felles pensjonskasse på forsikringsmessig grunnlag i hver bedrift, som reelt sett var statsgarantert.⁷⁹ De tre pensjonskassene skulle gi bedre enkepensjoner enn det som ble tilfelle i pensjonstrygden av 1951, mens alderstrygden etter 30 års opptjeningsstid skulle utgjøre 60 prosent – ikke 66 prosent – av pensjonsgrunnlaget. Det synes å ha vært årsaken til at et mindretall i bedriftenes styrende organer i stedet ønsket en pensjonsordning basert på utligningsprinsippet for bedriftenes arbeidere, noe som kunne gi høyere alderspensjon. Forsvarsdepartementet hadde lagt til rette for etableringen av fondsbaserte pensjonskasser ved å påta seg ansvaret for alle pensjonsrettigheter opptjent i

76. AAB: ARK-1579 Landsorganisasjonen i Norge: 17. ordinære kongress: dagsorden med forslag: 123–129; protokoll kongress 1949: 341–343.

77. St.prp. nr. 22 1950: særlig 4; St.meld. nr. 34 1954: 38.

78. AAB: ARK-1579 Landsorganisasjonen i Norge: Representantskapsprotokoll 20.–22. september 1948: 15 ff. sitat 40. Se ellers Bjørnhaug & Halvorsen 2010: 342 ff.

79. Espeli & Nilsen 2016: 290.

Samme år som Hans Hegg (1895-1977) ble valgt som hovedkasserer i LO, ble han også satt til å lede en utredning om organiseringen innenfor militærbedriftene i Norge. Foto: Ukjent / Arbeiderbladet / Arbark

bedriftene før juli 1948, men det ville ikke skjære gjennom uenigheten. Forsvarsdepartementet sendte saken til Sosialdepartementet i 1951.

Sosialdepartementet ba Statens pensjonskasse vurdere om ikke statens tjenstepensjonsordninger for arbeidere og funksjonærer burde brukes også i de tre militærbedriftene. Pensjonskassen, eller mer presist flertallet i pensjonstrygdens styre som nylig var kommet i

virksomhet, mente eksisterende pensjonsordninger burde benyttes. Det var enklest og billigst. Selv om de tre forsvarsbedriftene var blitt juridiske personer, var de fortsatt «en slags statsbedrifter» der funksjonærer i hovedsak var medlem av Statens pensjonskasse. Arbeidernes representant i pensjonstrygdens styre, Albert Karlsen fra Arbeidsmandsforbundet, støttet derimot forslaget om en fondsbasert, statsgarantert pensjonskasse for hvert selskap.⁸⁰

Sosialdepartementet støttet pensjonskassens uttalelse høsten 1951. Å etablere nye statlige pensjonsordninger basert på «premiereserveprinsippet» var «lite hensiktsmessig og ikke i samsvar med de synspunkter en i dag har når det gjelder en tidsmessig statsgarantert pensjonsordning». I tillegg kunne det undergrave arbeidet med å løse pensjonsspørsmålet i andre statsbedrifter «på den måte en finner mest hensiktsmessig». Etter at både Finansdepartementet og Industridepartementet støttet Sosialdepartementet, gjorde Forsvarsdepartementet det samme.⁸¹ Dermed var forslagene om fondsbaserte statsgaranterte pensjonskasser i militærbedriftene skrinlagt. Det var et slag mot militærbedriftenes friere stilling, som forsvarsminister (1945–52) Jens Christian Hauge hadde vært hoveddrivkraften bak.⁸² Det innebar også at militærbedriftene ikke ville fungere som forbilder gjennom pensjonsmessig likestilling av arbeidere og funksjonærer. Arbeiderne i de tre militærbedriftene ble en del av pensjonstrygden fra 1952.⁸³

Staten konfiskerte en rekke tyskeide bedrifter etter frigjøringen, deriblant Størdø Kisgruber på Stord og Fosdalen Bergverk, sistnevnte med mer enn 500 ansatte. Begge etablerte fondsbaserte pensjonskasser for sine arbeidere i henholdsvis 1948 og 1949. Ytelsene fra disse pensjonskassene var mye lavere enn i pensjonstrygden. Arbeiderne ved de to bedriftene ønsket derfor pensjonsvilkår tilsvarende pensjonstrygden. I 1954 ble de to bedriftenes arbeidere og pensjonister overført til pensjonstrygden.⁸⁴

Ingen av de nye og store statsaksjeselskapene etablert etter frigjøringen, Jernverket (1946), Årdal verk (1946) og Sunndal verk (1951) ble med i pensjonstrygden. Det reflekterte at disse selskapene var opptatt av å verne sin uavhengighet.⁸⁵

Konklusjoner

Frem til andre halvdel av 1930-tallet var det Stortinget som var mest opptatt av å etablere rettighetsbaserte tjenstepensjoner for statens arbeidere som var henvist til å søke om en mindre behovsprøvd gavepensjon fra Stortinget. Særlig etter konjunkturskiftet i 1920 ble regjeringene i økende grad en bremsekloss på grunn av statsfinansielle hensyn. Det gjaldt også Nygaardsvold-regjeringen (1935–1945) som prioriterte innføringen av den behovsprøvde alderstrygden i 1937. Unntaket fra regelen var Lykke-regjeringen (1926–28) som sørget for at et mindre antall timelønte statsarbeidere som var tjenestemenn uten pensjonsrettigheter fikk det, men med minimale ytelser. Dermed kunne disse statsarbeiderne sies opp ved aldersgrensen, slik at staten kunne redusere sine personalkostnader.

Arbeiderpartiene på Stortinget var lite opptatt av tjenstepensjon for statsarbeiderne på 1920-tallet. En forklaring var at Arbeiderpartiet i 1917 prinsipielt sett ikke ønsket en statlig

80. St.prp. nr. 188 1952: 1–4, sitat 3.

81. St.prp. nr. 188 1952: 4 og 5.

82. Njølstad 2008: 604–605. Pensjonsordningen er omtalt i Øyangen 2014: 52–53.

83. St.prp. nr. 188 1952; St.prp. nr. 75 1952: 10–11.

84. St.prp. nr. 68; St.prp. nr. 136 1954.

85. Pensjonsspørsmål er ikke berørt i Innvik & Kamsvåg 1993: 119 ff.; Amdam, Gjestland & Hompland 1997; Grønlie 1973; Grønlie 1989; Børresen 1995.

tjenstepensjonsordning for tjenestemennene, men prioriterte en universell alderspensjon.⁸⁶ En annen forklaring var at fagforeningene som organiserte statsarbeidere ikke prioriterte pensjon. Fagopposisjonen som overtok makten i Arbeidsmandsforbundet i 1918 var prinsipiell motstander av tariffavtaler med lang oppsigelsestid som var en forutsetning for tjenstepensjonsordninger. Fra midten av 1930-tallet ble et mer pragmatisk Arbeidsmandsforbund hovedpådriveren for en pensjonsordning.

Etter frigjøringen i 1945 gjenopptok Arbeidsmandsforbundet arbeidet for en pensjonsordning, mens Gerhardsen-regjeringen trenerte saken frem til 1948 av budsjettpolitiske hensyn. I 1948 tok Arbeiderparti-regjeringen over initiativet i saken og pensjonstrygden ble gjennomført med små budsjettmessige konsekvenser. Pensjonstrygden for statsarbeiderne fra 1951 falt inn i et større pensjonspolitisk mønster. Etter 1945 ble det etablert flere nye sektorielle pensjonsordninger, som i hovedsak var rettet mot Arbeiderpartiets kjernevelgere. Det dreide seg om pensjonsordningen for sjøfolk fra 1948, for skogarbeidere fra 1951⁸⁷ og for fiskere fra 1957.⁸⁸

Da pensjonstrygden var vedtatt, hevdet Arbeidsmandsforbundet at dets «største merkesak» var «brakt i havn». Man understreket at hovedforklaringen på «et så vidt godt resultat ... skyldtes det ikke minst at vi har hatt en arbeiderregjering».⁸⁹ Forbundets entusiasme over løsningen var langt mer avmålt da regjeringens lovforslag forelå våren 1950. Selv om det kunne reises «en rekke innvendinger» mot lovforslaget, «må det dog innrømmes at det som foreligger betyr et framskritt for forbundets gamle og utslitte medlemmer».⁹⁰ Ingen innvendinger ble imidlertid spesifisert. Forbundet erkjente at større forbedringer var urealistisk under stortingsbehandlingen. Arbeidsmandsforbundet ønsket ikke nye utsettelse.

Pensjonsordningen for statens tarifflønte arbeidere skilte seg fra Statens pensjonskasse på flere punkter. Det viktigste skillet var at det ikke ble gjennomført noen sentral registrering av pensjonsrettighetene. Dokumentasjon av rettighetene ble delegert til den enkelte. De ulike statlige arbeidsgiverne ble ikke pålagt å etablere særskilte systemer for dette. Den enkelte rettighetshaver måtte selv fremme sine krav, noe som bare gjaldt uførepensjon i Statens pensjonskasse. Rettighetsproblematikken for statsarbeiderne var trolig også den fremste svakheten sammenlignet med private tjenstepensjoner som omfattet arbeidere. Der var pensjonskassen eller pensjonsforsikringsselskapet ansvarlig for å holde orden på det enkelte medlems rettigheter. På dette viktige punktet var pensjonstrygden en gammeldags tjenstepensjonsordning. Pensjonstrygden hadde her et klart slektskap til sin forgjenger, den såkalte «gavepensjonen». Der kunne den enkelte statsarbeider eller hans etterlatte, forutsatt nødvendig dokumentasjon, søke statskassen om en behovsprøvd pensjonslignende ytelse fastsatt av Stortinget.

86. Espeli 2017: 119–122.

87. Skogsarbeidertrygden er omtalt i Halberg 1993: 330–333.

88. Ot. prp. nr. 46 1957; Innst. O.VIII 1957; OT 1957: 248–55; LT 1957: 88–92.

89. AAB: ARK-1646 Norsk arbeidsmandsforbund: Beretning 1950: 6. Se også Odlaug 1956: 717.

90. AAB: Arbeidsmanden 1950 nr. 6/7: 4. Haugland-utvalgets innstilling ble sendt på høring, men ingen av Arbeidsmandsforbundets eventuelle merknader ble omtalt i Ot.prp. nr. 74 1950.

Litteratur

- Amdam, R. P., Gjestland, D. & Hompland, A. (Red.). (1997). *Årdal: Verket og bygda 1947-1997*. Oslo: Samlaget.
- Berntsen, H. (1991). *I malstrømmen: Johan Nygaardsvold 1879-1952*. Oslo: Aschehoug.
- Bjørnhaug, I. & Halvorsen, T. (2010). *LOs historie: B. II. Medlemsmakt og samfunnsansvar 1935-1969*. Oslo: Pax.
- Bjørnson, Ø. & Haavet, I. E. (1994). *Langsomt ble landet et velferdssamfunn: Trygdens historie 1894-1994*. Oslo: AdNotam Gyldendal.
- Børresen, A. K. (1995). *Drømmer av stål: A/S Norsk jernverk fra 1940-årene til 1970-årene*. Trondheim: Historisk institutt, Universitetet i Trondheim.
- Eitrheim, Ø., Klovland, J. T. & Qvigstad, J. F. (Red.). (2007). *Historical Monetary Statistics for Norway: Part II*. Oslo: Norges bank.
- Espeli, H. (2017). *Pensjonsløftet: Statlige tjenestepensjoner gjennom 200 år*. Oslo: Pax.
- Espeli, H. (2019a). Statens arbeideres tjenestepensjoner (1814-1917). *Arbeiderhistorie*, 29–47.
- Espeli, H. (2019b). The Beginnings of Modern Collective Occupational Pensions in Business in Scandinavia, CA. 1900–1930. *Scandinavian Journal of History*, 1–25.
- Espeli, H. & Bergh, T. (2016). *Tiden går: Gjensidige i 200 år*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Espeli, H. & Nilssen, Y. (2016). *Riksrevisjonens historie 1816-2016*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Fretheim, T. B. (Red.). (1950). *Innstilling fra skattelovutvalget for pensjonsordninger: Oppnevnt ved kgl.res. av 8. oktober 1948*. Oslo: Finansdepartementet.
- Grønlie, T. (1973). *Jern og politikk: 1945-1955: A.S Norsk jernverk, beslutningsprosessen fra plan til produksjon*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Grønlie, T. (1989). *Statsdrift: Staten som industrieier i Norge 1945-1963*. Oslo: Tano.
- Halberg, P. T. (1993). *Den stolte sliter: Skog- og landarbeiderne 1900 til 1990: En kamp for likeverd*. Oslo: Fellesforbundet Seksjon skog og land.
- Haugland, F. (Red.). (1950). *Komiteinnstilling om Pensjonsordning for statens arbeidere*. Oslo: Sosialdepartementet.
- Hippe, J. M. & Pedersen, A. W. (1988). *For lang og tro tjeneste?: Pensjoner i arbeidsmarkedet*. Oslo: Fafo.
- Ibsen, H. (1996). *Mellom profitt og moral: Bedriftsvelferd ved A/S Freia sjokoladefabrikk, J.L. Tiedemanns Tobaksfabrik og Christiania Portland Cementfabrik A/S 1910-1970*. Oslo: Tano.
- Innvik, P. E. & Kamsvåg, J. L. (1993). *Verket: Sunndal Verks historie gjennom 40 år*. Sunndal: Hydro Aluminium.
- Madsen, A. (1916). *Programskrift for den norske fagopposition*. Trondheim: s.n.
- Myrvang, C. (2014). *Kongsberg Våpenfabrikks historie: B.1. Troskap og flid: 1814-1945*. Oslo: Pax.
- Njølstad, O. (2008). *Jens Chr. Hauge: Fullt og helt*. Oslo: Aschehoug.
- Nordahl, K. (1991). *Dagbøker: B. 1. 1950-1955*. Oslo: Tiden.
- Odlaug, K. (1956). *Norsk arbeidsmandsforbund gjennom 60 år: B. II*. Oslo: Tiden.
- Orvin, H. W. (1992). *Statens Pensjonskasse 1917-1992: 75 år*. Oslo: Statens Pensjonskasse.
- Pensjonsordningskomiteen av 1934. (1936). *Innstilling om pensjonsordningen for militærvesenets arbeidere*. Oslo: Forsvarsdepartementet.
- Seip, A.-L. (1994). *Veiene til velferdsstaten: Norsk sosialpolitikk 1920-75*. Oslo: Gyldendal.
- Stamsø, T. & Fasting, K. (1968). *Skipsbygging på Horten gjennom 150 år: 1818-1968*. Horten: Marinens hovedverft.
- Wang, T. (1996). *RA i skuddlinja: Industriutvikling og strategiske veivalg gjennom 100 år*. Raufoss: T. Wang.
- Øyangen, K. (2014). *Kongsberg Våpenfabrikks historie: B.2. Moderniseringslokomotivet: 1945-1987*. Oslo: Pax.